

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.55>

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ НЕЮРИСДИКЦІЙНОГО ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Рекшинський В.О.,

начальник юридичного відділу Центру досліджень
трофейного та перспективного озброєння і
військової техніки - помічник командира
ORCID: 0009-0000-4023-3456

Рекшинський В.О. Соціально-правове значення неюрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні.

Стаття присвячена з'ясуванню соціально-правового значення неюрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні. Автором встановлюється, що соціально-правового значення відповідних форм захисту соціальних прав військовослужбовців проявляється в трьох обставинах. По-перше, держава відносно військовослужбовця виконує роль роботодавця, який повинен і забезпечувати, і захищати соціальні права такого працівника, що вказує на існування соціального ризику для військовослужбовців, пов'язаного із уособленням в одному суб'єкті двох конфліктних між собою ролей (того, кого контролюють, і того, хто контролює), що в правовій та демократичній державі потребує збалансування за рахунок гарантування недержавного захисту соціальних прав військовослужбовців. По-друге, в Україні триває процес посилення громадянського суспільства, правозахисна діяльність якого сприяє соціальній безпеці людини, суспільства та держави, а також може зосереджуватись на захисті соціальних прав військовослужбовців. По-третє, неюрисдикційні форми захисту соціальних прав військовослужбовців характеризуються значним правозахисним потенціалом, забезпечення державою повноцінного вираження якого безпосереднім чином сприятиме посиленню соціальної безпеки військовослужбовців у цілому. Правозахисний потенціал суб'єктів громадянського суспільства об'єктивується у трьох основних формах вияву правозахисту. Перша – здійснення комплексного та правомірного тиску на порушника соціальних прав без створення при цьому умов для підриву обороноздатності держави. Другий – здійснення цілеспрямованого та правомірного впливу на порушника. Третій – забезпеченні солідарності військовослужбовців та задоволення потреб у приналежності до практично однорідної групи, яка розуміє специфіку проблем соціальної безпеки військовослужбовців й забезпечує захист прав членів цієї групи. У висновках до статті узагаль-

нюються результати дослідження та вказується на потребу створення (на основах інституційного партнерства) платформи захисту прав та інтересів військовослужбовців, до яких входитимуть представники (делегати) різних суб'єктів громадянського суспільства, які на постійній основі займаються захистом соціальних та інших прав військовослужбовців.

Ключові слова: військовослужбовець, правозахисна діяльність, соціальна безпека, соціальне право, соціальні права, форми захисту.

Rekshynskiy V.O. Social and legal significance of the non-jurisdictional protection of the social rights of military personnel in Ukraine.

The article delves into the social and legal significance of non-jurisdictional protection concerning the social rights of military personnel in Ukraine. The author delineates that the significance of these protective measures unfolds within three distinct contexts. Firstly, the state assumes the role of an employer responsible for ensuring and safeguarding the social rights of military personnel. This dynamic underscores the presence of a social risk for military personnel, stemming from the confluence of two conflicting roles within a single entity – that of being both the controlled and the controller. In a legal and democratic state, this duality necessitates equilibrium through the provision of non-state protection for the social rights of military personnel. Secondly, Ukraine is witnessing a burgeoning civil society, whose advocacy efforts in human rights bolster social security for individuals, society, and the state, with a potential focus on safeguarding the social rights of military personnel. Thirdly, non-jurisdictional mechanisms for protecting the social rights of military personnel harbor considerable human rights potential. The state's commitment to fully realizing this potential would directly enhance the overall social security of military personnel. The human rights potential of civil society actors materializes through three primary forms of human rights protection. Firstly, it involves exerting comprehensive and legitimate

pressure on violators of social rights, without compromising the state's defense capabilities. Secondly, it entails targeted and lawful influence on offenders. Thirdly, it encompasses fostering solidarity among military personnel and addressing their sense of belonging to a nearly homogeneous group. This group comprehends the intricacies of social security issues facing military personnel and ensures the protection of the rights of its members. In conclusion, the article synthesizes the findings of the study and underscores the necessity of establishing a platform for safeguarding the rights and interests of military personnel. This platform, founded on institutional partnership, would convene delegates from diverse civil society entities engaged in the ongoing protection of the social and other rights of military personnel.

Key words: forms of protection, human rights activities, military personnel, social law, social rights, social security.

Постановка питання. Чинне законодавство України, як правової та соціальної держави, зобов'язує всі гілки публічної влади брати активну і спільну участь у захисті соціальних прав людини (включаючи військовослужбовців). Кожна гілка публічної влади в Україні має виконувати цю роботу незалежно від аналогічних дій інших гілок, самостійно та в рамках своєї загальної та спеціальної компетенції, визначеної актами законодавства та принципами права. Ця гарантія особливо важлива, коли особа шукає захист своїх соціальних прав від порушника, яким є сама держава через органи публічної влади (посадові особи цих органів влади). Тобто, ця гарантія має надзвичайно важливе значення саме для військовослужбовців. Однак, слід врахувати, що в особливих випадках усі юрисдикційні форми захисту, що забезпечуються конкретними гілками влади (тобто судова, парламентська та адміністративна форми захисту), можуть виявитися недостатніми для відновлення соціальної безпеки особи, яка захищає свої соціальні права. У зв'язку з цим, в Україні законодавством гарантовано можливість кожної людини захищати свої права у неюрисдикційній формі. При цьому якщо судова, парламентська та адміністративна форми захисту соціальних прав військовослужбовців є питаннями, які вже достатньо вивчені українськими вченими, то питання неюрисдикційних форм захисту соціальних прав військовослужбовців та їх соціально-правове значення залишаються недостатньо вивченими.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Хоча соціально-правове значення неюрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні залишається питанням, якому ще не приділялась увага вітчизняних учених, слід констатувати, що окремі

аспекти цього питання вже розкривались у наукових напрацюваннях багатьох учених, серед яких: В.Б. Бойко [1], В.І. Журавель [2], В.В. Забарський [3], М.І. Іншин [4], І.В. Лагутіна [5], О.А. Мазуренко [6], І.М. Твердовський [7], О.А. Трюхан [8], Р.С. Харчук [9] та ін. Наукові напрацювання цих та ін. учених становитимуть теоретичне підґрунтя для формування актуальної наукової думки стосовно соціально-правове значення неюрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні.

Отже, **метою** статті з'ясування соціально-правового значення неюрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) з'ясувати особливості неюрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні, що характеризують його соціально-правове значення; 2) проаналізувати виокремлені особливості неюрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи позаюрисдикційні форми захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні важливо розуміти в якій саме ролі до такого захисту звертається відповідна особа – як громадянин чи, як громадянин зі спеціальним статусом – військовослужбовця. Цей факт пронизується червоною ниткою у питанні позаюрисдикційних форм захисту соціальних прав, оскільки широта доступу до таких форм захисту у громадянина (людини) та військовослужбовця суттєво відрізняються, що обумовлено особливим статусом військовослужбовця. Так, розглядаючи можливості позаюрисдикційних форм захисту соціальних прав людини та громадянина, можемо дійти висновку, що громадянин загалом (враховуючи також юрисдикційні форми захисту) має безліч можливостей відстояти свою соціальну безпеку, незалежно від того, хто загрожує цій безпеці (інша людина, юридична особа, держава та ін.). В силу цього можна припустити, що військовослужбовці і як громадяни України, і як особлива категорія публічних службовців безпосередньо наділені як загальними, так і спеціальними, різнорідними правовими формами індивідуального та колективного захисту власних соціальних прав. У той же час, більш детальний аналіз спеціального законодавства дає підстави вважати, що військовослужбовець є особою, котра в силу свого статусу відмовляється не тільки від частини своєї соціальної безпеки, а також від деяких можливостей захистити свою соціальну безпеку, яка була порушена іншим суб'єктом шляхом порушення його соціальних прав. При цьому, відповідні обмеження у цілому є законними, адже передбачені адміністративним законодавством і можуть бути сприйняті як правомірні (відповід-

ні до духу права), якщо такі обмежувальні заходи насамперед: по-перше, корелюватимуться та компенсуватимуться на рівні соціального права України; по-друге, корелюватимуться та компенсуватимуться на рівні соціального права України; по-друге, будуть об'єктивно виправданими (також мають узгоджуватись із вимогами основних принципів соціального права України), наприклад: припускаючи мінімізацію залучення військовослужбовців до політичного (зокрема, навколополітичного) публічного життя; забезпечуючи недоторканність військового правопорядку; сприяючи виконанню принципів єдиначальності, а також військової дисципліни тощо. При цьому важливо враховувати, що саме недоторканність військового правопорядку, реалізація вимог принципів єдиначальності та військової дисципліни, як важливі фактори забезпечення правопорядку в військово-обороненому секторі (у секторі національної безпеки загалом), безпосередньо позначається на потенціалі військовослужбовців звертатися за допомогою до органів влади, а також до суб'єктів громадянського суспільства, які виконують правозахисну функцію, сприяючи соціальній безпеці особистості та держави. Між тим, слід також констатувати, що вказані фактори також позначаються й на спроможності військовослужбовця захистити свої соціальні права в рамках неюрисдикційної форми захисту, що є важливою гарантією їх соціальної безпеки, обмеження якої має також корелюватись аргументами на користь існування недержавних форм захисту соціальних прав.

Аналізуючи аргументи на користь існування недержавних форм захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні слід зазначити, що вони обумовлюються соціально-правовою значимістю таких форм захисту, а саме наступним:

1. *Держава відносно військовослужбовця виконує роль роботодавця, який повинен і забезпечувати, і захищати соціальні права такого працівника, що вказує на існування соціального ризику для військовослужбовців, пов'язаного із уособленням в одному суб'єкті двох конфліктних між собою ролей (того, кого контролюють, і того, хто контролює), що в правовій та демократичній державі потребує збалансування за рахунок гарантування недержавного захисту соціальних прав військовослужбовців.* Спершу слід констатувати, що більшість учених, які розглядали особливості сутнісного змісту неюрисдикційних форм захисту в контексті, що так чи інакше стосується питань соціальної безпеки людини, котра потребує захисту [див., напр.: 1-10], осмислювали це питання крізь призму доктрини трудового права, або ж з використанням засад цієї галузі права. Вказана обставина сприяє формуванню актуальної наукової думки про неюрисдикційні форми захисту соціальних прав військовослужбовців,

адже: по-перше, військовослужбовці є особами які володіють спеціальним трудовим статусом; по-друге, порушником соціальних прав військовослужбовців так чи інакше постає держава, яка також паралельно виконує роль «роботодавця» військовослужбовця. Вказаний аспект має важливе значення, адже слід наголосити, що в контексті такої юридичної логіки держава як роботодавець військовослужбовців діє зовсім інакше, ніж держава, що виконує роль покровителя своїх захисників, що було типовою роллю для держав минулих століть, і не може мати місця у сьогоденних реаліях, беручи до уваги поступовий відхід сучасних держав (зокрема й України) від патерналістської концепції функціонування держави.

2. *В Україні триває процес посилення громадянського суспільства, правозахисна діяльність якого сприяє соціальній безпеці людини, суспільства та держави, а також може зосереджуватись на захисті соціальних прав військовослужбовців.* В Україні, особливо у 2013-2014 роках, відбулися події, які зумовили стрімке становлення активного громадянського суспільства, діяльність якого (в особі відповідних суб'єктів громадянського суспільства, що виконують соціальну та правозахисну функції) все більшою мірою позначається на реалізації державою соціальної функції у різних сферах буття людини та суспільства, зокрема у сфері забезпечення обороноздатності держави шляхом посилення соціальної безпеки військовослужбовців. Відтак, важливо наголосити, що суб'єкти громадянського суспільства сприяють зміцненню соціальної безпеки держави загалом та військовослужбовців зокрема, а самі неюрисдикційні форми захисту соціальних прав військовослужбовців сприяють зміцненню громадянського суспільства в Україні, просуваючи ідею демократизації системи забезпечення соціальної безпеки держави. У цьому сенсі, розглядаючи соціально-правову значимість неюрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців, важливо наголосити, що такий захист, по-перше, передбачає здійснення інформаційних компаній щодо підвищення обізнаності військовослужбовців (також членів їхніх сімей) про їхні соціальні права, способи їх реалізації, види порушення таких і всіх можливих форм, і способи захисту цих прав. У силу цього слід констатувати, що громадянське суспільство формує умови, за яких військовослужбовці стають обізнаними про свої права, розуміють дії (бездіяльність, рішення) у відношенні до них, що можуть бути інтерпретовані як такі, що порушують їхні соціальні права. По-друге, суб'єкти громадянського суспільства (насамперед профспілка та існуючі в Україні асоціації військовослужбовців та ветеранів війни) здатні надати військовослужбовцям дієву інституційну платформу для донесення до відома

своїх актуальних проблем (у питаннях реалізації соціальних прав та їх захисту), а також про проблематику задоволення законних інтересів у соціальній сфері. По-третє, здійснюючи громадський контроль та нагляд за сектором оборони та безпеки України (на предмет забезпечення, охорони та захисту соціальних прав військовослужбовців), а також збираючи інформацію про проблеми реалізації соціальних прав військовослужбовцями та захисту цих прав, суб'єкти громадянського суспільства здатні: вказувати державі на проблеми функціонування системи забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців, системи захисту прав військовослужбовців; вимагати усунення означених проблем (припинення порушення соціальних прав та відновлення цих прав); пропонувати оптимальні шляхи та конкретні способи вирішення таких проблем; лобювати зміни чинного законодавства, що містить норми про зміцнення соціальної безпеки військовослужбовців, зокрема, шляхом оптимізації механізму захисту соціальних прав військовослужбовців. Зокрема, неможливо применшувати роль суб'єктів громадянського суспільства у процесах формування нормативно-правової основи соціально-правового режиму соціальної безпеки військовослужбовців, приймаючи до уваги широту форм і способів участі таких суб'єктів у правовому регулюванні соціальної безпеки військовослужбовців. Проте, на жаль, у дійсності слід констатувати, що по сьогодні такий потенціал суб'єктів громадянського суспільства суттєво нівелюється у результаті відсутності належного нормативно-правового забезпечення їх участі в правотворенні, зокрема, шляхом лобювання соціальних прав військовослужбовців. По-четверте, суб'єкти громадянського суспільства здатні надавати безпосередню правозахисну допомогу військовослужбовцям, соціальні права яких було порушено. Відповідна допомога може варіюватися від надання юридичних консультацій з питань захисту соціальних прав (інформування про форми, способи захисту, процедурні та процесуальні нюанси захисту соціальних прав тощо), а також представництва інтересів військовослужбовців у процесі відстоювання соціальних прав військовослужбовців.

3. *Неюрисдикційні форми захисту соціальних прав військовослужбовців характеризуються значним правозахисним потенціалом, забезпечення державою повноцінного вираження якого безпосереднім чином сприятиме посиленню соціальної безпеки військовослужбовців у цілому.* Розглядаючи правозахисний потенціал суб'єктів громадянського суспільства у питаннях захисту соціальних прав військовослужбовців важливо мати на увазі два фактори: по-перше, гнучкість фактичного вираження цієї форми захисту соціальних прав; по-друге, різноманіття впливу цих

суб'єктів на порушників соціальних прав військовослужбовців з метою захисту порушених прав військовослужбовців. Щодо гнучкості позаюрисдикційних форм захисту соціальних прав військовослужбовців важливо відзначити, що вони на відміну від юрисдикційних форм захисту, сприяють швидкому реагуванню на проблеми забезпечення соціальних прав військовослужбовців, що виникають, а також на факти порушення соціальних прав цих суб'єктів.

Що ж стосується різноманіття способів впливу суб'єктів громадянського суспільства на порушників соціальних прав військовослужбовців, то серед таких способів слід насамперед назвати: по-перше, здійснення комплексного та правомірного тиску на порушника соціальних прав без створення при цьому умов для підризу обороноздатності держави. Здатність суб'єктів громадянського суспільства чинити тиск на органи публічної служби (їх посадових осіб), що своїми діями, бездіяльністю та/або рішеннями порушують соціальні права військовослужбовців об'єктивується переважно у вигляді громадянського акційного діяння, а саме колективного протесту. При цьому, в даному контексті важливо наголосити на тому, що означений вплив на порушника не може здійснюватися діючими військовослужбовцями, а також не може здійснюватися загалом під час дії особливих правових режимів, серед яких – правовий режим воєнного стану (що цілком закономірно та виправдано, хоча й у час дії такого режиму військовослужбовці є соціально вразливими). По-друге, здійснення цілеспрямованого та правомірного впливу на порушника, який переважно виявляється у: мобілізації публічної думки з приводу конкретного порушення соціальних прав (особливо якщо таке порушення носить масовий характер, озвучується тощо); створення публічного резонансу з приводу факту порушення соціальних прав військовослужбовців (це в цілому є гарантією того, що неправомірна практика припиниться, не укорінюватиметься, а порушені права врешті будуть відновлені разом із належним рівнем соціальної безпеки військовослужбовця); формуванні, а також комплексному здійсненні громадського контролю у секторі безпеки та оборони (щодо моніторингу порушень соціальних прав, реагування на такі порушення тощо), а також у сфері захисту соціальних прав військовослужбовців (насамперед з приводу того, як саме держава реагує на відповідний вплив суб'єкта громадянського суспільства, а також щодо того, чи не є сприяння держави в ініціативі захисту соціальних прав військовослужбовців ілюзорним, формальним, таким, за яким не підуть реальні дії). По-третє, реалізація вимог ключових принципів соціального права України – принципів соціальної солідарності, соціальної відпові-

дальності та соціальної справедливості – що сукупно виявляється у забезпеченні солідарності військовослужбовців та задоволення потреб у приналежності до практично однорідної групи, яка розуміє специфіку проблем соціальної безпеки військовослужбовців й забезпечує захист прав членів цієї групи.

Висновки. Підсумовуючи викладене у статті, слід зазначити, що зі становленням та розвитком громадянського суспільства в сучасній Україні відбувається також і закономірне переосмислення соціально-правової значущості неюрисдикційних форм захисту соціальних прав військовослужбовців як правозахисної діяльності суб'єктів громадянського суспільства, які здатні таким чином якісно просувати цінності, що культивуються у сфері дії соціального права. Україна, а відповідно – підвищувати рівень соціальної безпеки військовослужбовців, зокрема за рахунок захисту їхніх соціальних прав. Слід констатувати, що зміцнення правозахисного потенціалу суб'єктів громадянського суспільства є важливою умовою для того, щоб військовослужбовець, права якого було порушено, зміг оперативним чином відновити справедливість щодо себе. Саме тому, зі зростанням довіри до суб'єктів громадянського суспільства, а також зі збільшенням гарантій їх незалежності та самостійності становища й нормативно-правовим, інституційним забезпеченням ефективності їх впливу на порушників соціальних прав військовослужбовців, ми у перспективі зможемо досягти результатів, за яких завдяки правозахисній діяльності суб'єктів громадянського суспільства: по-перше, можливо буде розвантажити суди, а також забезпечити здійсненність державою судових рішень щодо захисту соціальних прав військовослужбовців; по-друге, можливо буде забезпечити дієвість адміністративної форми захисту соціальних прав військовослужбовців; по-третє, суб'єкти громадянського суспільства зможуть формувати свій авторитет, використовуючи у подальшому який зможуть більш дієво впливати на формування та реалізацію концепцій, стратегій та політику забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців шляхом захисту їхніх соціальних прав. Зважаючи на це, враховуючи сутність принципу соціальної солідарності, вбачається необхідність у створенні платформи захисту прав та інтересів

військовослужбовців (на основах інституційного партнерства, яке дозволить відповідним суб'єктам акумулювати не лише свій досвід, знання, інші ресурси, а й правозахисний потенціал, вплив, зловживання яким є неприпустимим), до яких входитимуть представники (делегати) різних суб'єктів громадянського суспільства, які на постійній основі займаються захистом соціальних та інших прав військовослужбовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко В.Б. До проблеми класифікації форм та засобів захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2013. № 1. С. 79-83.
2. Журавель В.І. Поняття форм захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2013. № 3. С. 219-225.
3. Забарський В.В. Межі використання військовослужбовцями збройних сил України права на об'єднання. *Правові новели*. 2014. № 1. С. 10-16.
4. Іншин М.І. Науково-теоретичне обґрунтування поняття форм захисту трудових прав працівників. *Європейські перспективи*. 2012. № 2, ч. 2. С. 110-114.
5. Лагутіна І.В. Форми захисту трудових прав працівників: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2007. 206 с.
6. Мазуренко О.А. Форми та способи захисту трудових прав працівників за законодавством України. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 1. С. 36-42.
7. Твердовський І.М. Форми захисту трудових прав працівників від дискримінації. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2010. Т. 15. № 22. С. 81-87.
8. Трюхан О.А. Реалізація права працівників на об'єднання в професійні спілки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1, Т. 2. С. 93-97.
9. Харчук Р.С. Класифікація та значення форм захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1073-1077.
10. Бойко В.Б. До питання про місце медіації в механізмі захисту трудових прав працівників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 140-143.